

3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4.
4. Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення: Указ Президента України від 6 грудня 2005 р. № 1694/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 49.
5. Про затвердження Державної програми «Онкологія» на 2002-2006 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 392 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14.
6. Державна програма «Онкологія». Доповідь про виконання в 2002-2004 рр. / Шалімов С.О., Медведєв В.Е., Федоренко З.П. та ін. // Онкологія. – 2005. – Т.7, № 2. – С.179-185.
7. Загальнодержавна програма «Боротьба з онкологічними захворюваннями на 2007-2016 роки» // МОЗ України. – 10 с.
8. Клінічні протоколи спеціалізованої допомоги хворим на злоякісні новоутворення (рекомендації щодо стандартизації медичної допомоги хворим на злоякісні новоутворення) / С.О. Шалімов, В.Л. Ганул, З.П. Федоренко та ін. – К., 2006. – Вип. № 1. – 123 с.
9. Концептуальні питання оптимізації онкологічної допомоги населенню на основі запровадження державної підтримки осіб з онкологічними захворюваннями / С.О. Шалімов, О.О. Литвиненко, З.П. Федоренко та ін. // Укр. мед. часопис. – 2006. – № 4 (54). – С.33-39.
10. Леха В.М. Основні шляхи подальшого розвитку системи охорони здоров'я України / В.М. Леха, В.М. Рудий // К.: Вид-во Раєвського, 2005. – 167 с.
11. Москаленко В.Ф. Концепція розвитку охорони здоров'я – стратегія реформування галузі / В.Ф. Москаленко, В.М. Пономаренко // Лікарська справа. – 2001. – № 1. – С.4-8.
12. Рак в Україні, 2005-2006 (захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби) / За ред. С.О. Шалімова // Бюл. Нац. канцер-реєстру України. – 2007. – № 8. – 94 с.
13. Салман Р.Б. Реформи здравоохранения в Европе. Анализ современных стратегий / З.Б. Салман, Дж. Фигерайс. – М.: ГЕОТАР МЕДИЦИНА, 2004. – 432 с.
14. Стан онкологічної захворюваності та організації медичної допомоги онкологічним хворим в Україні і особливості її надання на регіональному рівні / Н.Г. Гойда, А.Ю. Мельниченко, С.М. Бодюл та ін. // Охор. здор. України. – 2005. – № 1-2. – С.73-75.
15. Стандарти в гематології / Я.І. Виговська, В.Л. Новак та ін. – Л.: Квар», 2002. – 165 с.
16. Тюляндин С.А. Минимальные клинические рекомендации Европейского общества медицинской онкологии (ESMO) / С.А. Тюляндин, Н.И. Переводчикова, Д.А. Носов. – М.: Изд-во РОНЦ им. Н.Н. Блохина, 2004. – 80 с.
17. Шалімов С.О. Організація онкологічної допомоги населенню України / С.О. Шалімов, З.П. Федоренко // Вісн. соц. гіг. та орг. охор. здор. України. – 1999. – № 2. – С.101-106.
18. Щепотін І.Б. Проект концепції Державної програми «Боротьба з онкологічними захворюваннями на 2007-2016 роки» / І.Б. Щепотін. – 15 с.

УДК 340.116

О.М. Іванченко

НАЦІОНАЛЬНА ТА МІЖНАРОДНА ПРАВОВА СИСТЕМА: РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЙ

Визнаючи необхідність використання категорії «правова система» в наукових дослідженнях, учені-юристи дотепер не можуть дійти єдиної думки щодо змісту даного терміна, а також взаємодії національного та міжнародного права. Існують різні уявлення про цю проблему навіть на національному рівні, не говорячи вже про рівень міжнародно-правовий.

Термін «правова система» набув широкого поширення як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині у другій половині минулого століття. Саме в цей час у працях із загальної теорії права дедалі частіше стала проводитися думка

про те, що правову дійсність «важко відображати за допомогою дуже вузьких конструкцій. Потрібні більш широкі побудови, що дозволяють проводити відповідно і більш гнучкі та адекватні наукові операції, досягати більш високих рівнів узагальнення, абстракції» [1, с. 178]. Схожої точки зору дотримувалися і зарубіжні дослідники. Так, зокрема, американський дослідник Л. Фридмен у своїй часто цитованій російськими ученими книзі «Введення в американське право» затверджував, що правова система держави складається з таких трьох основних компонентів: 1) «структури», в яку включаються принципи правової системи і правові установи; 2) «єства», яке об'єднує норми і зразки поведінки людей усередині правової системи; 3) «правової культури», під якою слід розуміти ставлення людей до права, їх очікування й ідеали в правовій сфері життя суспільства [2, с. 437].

Вивченню національних правових систем присвятив своє знамените дослідження французький вчений Р. Давид. «Було б поверхневим і неправильним, – писав він, – бачити в праві тільки сукупність норм. Це значно складніше явище, яке розглядалося як система. У неї певна понятійна фундація; вона сполучає норми в певні групи; використовує певні способи створення і тлумачення норм: вона пов'язана з певною концепцією соціального ладу, і від цієї концепції залежить, як застосовується і взагалі функціонує право» [3, с. 19].

Німецькі професори К. Цвайгерт і Х. Кетц наголошували, що при вивченні національних правових систем можна використовувати як широкий, так і вузький підхід. У першому разі йдеться про дослідження «духу і стилю» права конкретних країн, методів його розуміння і процедур здійснення, в другому – про зіставлення специфічних юридичних інститутів і проблем, а також правових норм, що використовуються для вирішення загальних питань і приватних конфліктів інтересів [4, с. 4-5].

Необхідно відзначити, що з обґрунтуванням «вузького» розуміння концепції правової системи виступав ще один із основоположників нормативізму – Г. Кельзен. У рамках розробленої «чистої теорії права» Г. Кельзен боронив ідею про те, що право абсолютно автономне і самодостатнє, його дійсність визначається виключно юридичними нормами, а не етичними принципами або якимись іншими зовнішніми системами цінностей. Г. Кельзен відзначав, що право має діло не з фактами людської поведінки, а з нормами, які є зразками поведінки і складають частину однорідної правової системи. Остання є певною ієрархією норм, розташованих на різних рівнях універсальності й субординації. На думку Г. Кельзена, у будь-якій правовій системі повинна існувати крапка, за яку не можна виходити, оскільки вона служить зовнішньою межею всієї системи, і подальше просування вже означатиме аналіз, що не має до цієї системи ніякого відношення [5, с. 220-222].

Міжнародне і національне право Г. Кельзен розглядав як складові частини вказаної єдиної правової системи і вважав, що її юридична сила і зміст випливають з базової норми такого змісту: «Держави повинні поводитися так, як вони звичайно поводитися» [6, с. 32-33]. При цьому Г. Кельзен підкреслював, що міжнародне право є вищим правопорядком, має пріоритет над правом національним і що його дія, отже, не «може бути обмежена в жодному напрямі» [7, с. 177].

«Вузького» трактування поняття національної правової системи в даний час дотримується, зокрема, професор Вільного університету Амстердама Є. Бланкенбург. Правда, для обґрунтування своєї точки зору він наводив абсолютно інші, ніж Г. Кельзен, аргументи. Є. Бланкенбург вважав, що вираз «правова система» слід застосовувати тільки для опису характеристик формальних інститутів і статутів позитивного права, тоді як для позначення фактичного вживання права і доступу до нього слід використовувати термін «правова культура» [8, с. 232].

Проте при всіх відмінностях, що існували між «вузьким» і «широким» трактуваннями поняття національної правової системи, їх об'єднувало однакове ставлення до національного права як до фундаменту, на базі якого виникають всі правові явища і конструкції, існуючі в суспільстві. У той самий час у зарубіжній правовій доктрині другої половини минулого століття не існувало подібної єдності поглядів щодо міжнародного права як до нормативної основи функціонування міжнародної системи. Більш того, у зарубіжних концепціях міжнародної системи в багатьох випадках заперечувався сам факт існування міжнародного права як сукупності юридичних норм або істотно припинувалася його роль у регулюванні міжнародних відносин.

Причину виникнення подібних точок зору в зарубіжній правовій доктрині слід шукати не тільки «у відносній нерозвиненості міжнародного права протягом тривалого періоду часу в порівнянні з національними системами права» [9, с. 200], але й у специфічному характері самих міжнародно-правових норм в порівнянні з нормами національними, а також в особливостях того середовища, у рамках якого міжнародне право функціонує. Американські професори М. Каплан і Н. Катценбах одними з перших застосували у своїх дослідженнях метод системного аналізу міжнародного права, затверджували, наприклад, у зв'язку з цим, що «міжнародно-правова система відрізняється від інших систем відносин між державами своєю «горизонтальною організацією», тобто відсутністю ієрархії через розподіл влади між формально рівнозначними елементами системи – суверенними державами» [10, с. 22-23]. Саме тому, як вказував Г. Еллінек, «можливість і існування міжнародного права багато разів бралися під сумнів» [9, с. 200].

Погляди прихильників «мінімізації» ролі міжнародного права в міжнародній системі одержали завершене втілення в теоріях політичного і юридичного реалізму, що виникли в США в другій половині ХХ століття. Свого часу учені піддали їх аргументованій критиці [10, с. 19-24; 11, с. 86-112].

Основи концепції «політичного реалізму» заклали політолог і історик професор Чикагського і Нью-йоркського університетів Г. Моргентау. «Визнання того факту, що міжнародне право існує, – затверджував він, – не означає, проте, що воно є такою самою ефективною правовою системою, як національні правові системи, і, особливо, що воно є ефективним інструментом регулювання і заборони процесу боротьби за владу на міжнародній арені... Міжнародне право – це примітивний тип права тому, перш за все, що воно є майже повністю децентралізованим правом» [12, с. 295].

Децентралізована природа міжнародного права є, з погляду Г. Моргентау, неминучим результатом децентралізованої структури міжнародного співтовариства.

«Національне право встановлюється групою державних урядовців, які володіють монополією на організовану владу, – підкреслював американський дослідник. – От чому існування і функціонування міжнародного права визначають два чинники, кожний з яких носить децентралізований характер: наявність загальних інтересів окремих держав і розподіл сили між ними. Де немає спільності інтересів і балансу сили, там немає і міжнародного права» [12, с. 295-296].

Якщо Г. Моргентау і його послідовники зазначали підлеглий і залежний характер міжнародного права в процесі регулювання міжнародних відносин, то прихильники теорії «юридичного реалізму», що виникла за часів холодної війни, заперечували сам факт його існування як системи обов'язкових юридичних нормативних розпоряджень. Так, наприклад, один із найяскравіших представників цієї концепції професор Йелльського університету М. Макдугал затверджував, що міжнародне право є сукупністю «суспільних розпоряджень», які формуються, постійно змінюються у «світових процесах сили» шляхом пред'явлення державами одна одній претензій і контрпретензій і ефективно застосовуються за допомогою сили. Іншими словами, відповідно до теорії М. Макдугала, «міжнародне право, по суті, перестає бути особливим компонентом міжнародної системи – системою обов'язкових норм, воно розчиняється в політиці».

Таким чином, як відзначав В.І. Евінтов, концепції політичного і юридичного реалізму в зарубіжній доктрині не визнавали за міжнародним співтовариством «якості впорядкованої єдності, заснованої на координації і праві та співпраці й пошані суверенітету» [13, с. 9].

Скептичне ставлення до міжнародного права, що відрізняє концепції Г. Моргентау і М. Макдугала, набуло достатньо широкого поширення в другій половині ХХ століття серед політологів, соціологів і юристів. Однією із сучасних концепцій, у рамках якої знайшли розвиток погляди їх послідовників, стала теорія «світового менеджменту».

Проте було б неправильним вважати, що західна міжнародно-правова доктрина другої половини ХХ століття перебувала під домінуючим впливом реалістичних шкіл. У цей самий період в її рамках розвивався цілий ряд теорій більш ліберального спрямування.

Великий розвиток у зарубіжній міжнародно-правовій доктрині одержала інституційна теорія, прихильники якої, як і «реалісти», вважали, що первинними і визначаючими відносинами на міжнародній арені є відносини між державами. Проте, на відміну від «реалістів», вони вважали, що ефективна співпраця держав у рамках міжнародного співтовариства можлива і що значну допомогу в такій співпраці державам покликані надавати міжнародні інституційні структури.

Проте вже тоді ідея створення на основі перебудови ООН «світової федерації» або «світового уряду» викликала серйозні заперечення. Відомий англійський юрист В. Дженкс, наприклад, визнаючи, що «загальна тенденція світового розвитку виявляється і незмінно виявлятиметься в русі від децентралізованого до інституціалізованого суспільства, від світу держав до світової спільноти», проте підкреслював, що «будь-яка спроба надмірно спростити або надмірно централізувати структуру міжнародного співтовариства неминуче підрве його життєздатність» [14, с. 137, 266].

Навіть через декілька десятиріч після публікації книги Г. Кларка і Л. саме такий активний прихильник створення єдиної світової спільноти держав, як Р. Фолк, був вимушений констатувати: «Потреба в новому світовому порядку є, проте на сучасному рівні соціального і культурного розвитку було б непрактично і небажано, щоб цей порядок набув форми світового уряду» [15, с. 15].

Прихильники «ліберальної теорії», що набула найбільшого поширення в 90-х роках минулого століття в Європі, також відзначали, що ключовими суб'єктами в системі міжнародних відносин є не держави, а індивіди і приватні групи. З їхньої точки зору, прихильність держав розпорядженням міжнародного права визначається перш за все ступенем їх «ліберальності». Тому чим вище рівень захисту прав приватних осіб у тій або іншій державі, чим демократичніше характер регулювання відносин, що виникають за участі цих суб'єктів, тим більше законопокійною в міжнародно-правовому плані буде така держава [16, с. 1920-1921].

Таких поглядів дотримувався американський юрист-міжнародник Ф. Джессоп. Транснаціональні погляди Ф. Джессопа набули широкого поширення в зарубіжній правовій доктрині. На них, зокрема, спиралися прихильники теорії «юридичного плюралізму», що обґрунтовували положення про те, що в один і той самий час, на одному і тому самому соціальному просторі можуть співіснувати декілька правових систем, як державних, так і незалежних від держави [13, с. 34]. Прикладом однієї з більш пізніх модифікацій концепції Ф. Джессопа може служити теорія «транснаціонального юридичного процесу» Р. Коха, у рамках якої він намагався пояснити, як публічні й приватні учасники, взаємодіючи на внутрідержавному і міжнародному рівнях, створюють, тлумачать і здійснюють норми транснаціонального права [17, с. 183-184].

Міжнародна система була, та і сьогодні ще багато в чому залишається децентралізованою і слабо інтегрованою структурою, що об'єктивно працює на користь силових акцій. У той самий час не можна не наголосити й на тому факті, що міжнародне співтовариство неухильно розвивається в напрямі дедалі більшої інтегрованості його суб'єктів, що створює об'єктивні передумови для наростаючого впливу несилкових, у тому числі правових, чинників [18, с. 95]. Незважаючи на безперервні регіональні конфлікти і наявність цілого ряду інших негативних чинників, сучасний мир повний прикладів, підтверджуючих неухильний рух людства до більш стійкого і цілісного міжнародного співтовариства. Зарубіжна правова доктрина багато в чому допомогла в розробці концепцій та поглядів на національну правову систему.

Інтенсифікація глобалізованих процесів, що особливо виразно виявилася на рубежі XX і XXI століть, не могла не справити впливу на подальший розвиток вчення про правову систему як в рамках загальної теорії права, так і міжнародно-правової доктрини. Саме тому відмінною рисою багатьох розробок і зарубіжних учених останніх років є більш продумане і зважене ставлення до поняття і змісту термінів «правова система держави» і «міжнародно-правова система».

Визначаючи вплив на зміст концепцій у нашій країні, появились нові тенденції світового суспільного розвитку, які привели до розпаду після Другої світової війни системи міжнародних відносин, заснованої на протистоянні блоків

соціалістичних і капіталістичних держав. На зміну біполярному світу часів холодної війни прийшла динамічно нова складна світова система, що розвивається різноманітно. Вказані зміни відродили надії багатьох зарубіжних політичних і наукових діячів на істотне зближення Сходу і Заходу і, як наслідок, побудову єдиної світової спільноти, заснованої на універсальних цінностях, принципах взаємодопомоги і співпраці всіх держав миру.

Так, наприклад, німецький професор Дж. Делбрук, визначаючи міжнародну систему перш за все як систему міждержавних відносин, а також відносин, що виникають між окремими країнами і міжнародним співтовариством у цілому, відзначає, що сьогодні «ми можемо спостерігати нові напрями співпраці між державами, які раніше перебували в опозиції одна до одній або трималися одна від однієї на відстані. Як наслідок, новий імпульс одержала діяльність міжнародних організацій універсального і регіонального характеру та, особливо, Організації Об'єднаних Націй. Їх зміцнення, разом з розвитком інших напрямів інституційної співпраці, у даний час визнається ключовою передумовою досягнення нової стабільності в межах міжнародної системи».

Дж. Делбрук спеціально підкреслює необхідність «нового усвідомлення важливості міжнародного права як юридичного каркасу всеосяжного і стабільного світового порядку» [19, с. 705-706]. Проте підвищення ефективності міжнародного права в сучасному світі, на думку німецького професора, не дає підстав для ставлення до нього як до світового або глобального права. «Недосконалість механізму здійснення міжнародно-правових норм і все ще зберігаюча своє значення парадигма державного суверенітету, – пише Дж. Делбрук, – не дозволяють говорити про можливість зміни міждержавної природи міжнародного права» [19, с. 725].

Досить цікаву точку зору з цього приводу виказує італійський професор У. Маттеї. Він абсолютно впевнений, що міжнародне право, як, втім, і національні правові системи в майбутньому, перебуватиме під дією правової доктрини і юридичних інститутів, що посилюється рік від року.

З розширенням сфери дії міжнародного права і поступовим зміцненням інституційного каркаса органів, що забезпечують здійснення на практиці положень його норм, у зарубіжній правовій доктрині дедалі більше визнання одержує думка про принципову схожість міжнародної і національних правових систем. Як зазначає американський дослідник У. Асевес, «міжнародна система в певному значенні є віддзеркаленням національного суспільства; її норми, правила й інституційні структури відмінні формою, але не по суті» [20, с. 316].

На цьому фоні в західних політичних і правових школах відбулося значне скорочення числа прихильників «реалістичних» концепцій міжнародної системи, заснованих, як було зазначено, на тезі принципової неможливості збігу інтересів різних держав миру. Сьогодні багато вчених вважають, що ці теорії не в змозі відбити нові особливості глобального суспільства, включаючи живучість норм міжнародного права і міжнародних інституційних структур, що збільшується, та їх впровадження в норми національного права.

Наприкінці короткого історичного огляду розвитку концепцій національної та міжнародної правової системи хотілося б наголосити, що єдність міжнародного

і національного права як сукупності загальнообов'язкових правил поведінки юридичного характеру дає підставу затверджувати, що перше, як і друге, лежить в основі своєї власної правової системи, що перебуває в постійній тісній взаємодії з правовими системами окремих держав. Якщо раніше міжнародне право та національне право існували окремо та лише взаємодіяли один із одним, то в сучасних умовах вони взаємопроникають один в одне.

Література

1. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П.И. Матузова, Л.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
2. Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., расшир. и доп. – М., 2001.
3. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В.Л. Туманова. – М., 1999.
4. Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. – Oxford, 1993.
5. Ллойд Д. Идея права / Пер. с англ. М.Л. Юмашева, Ю.М. Юмашева. – М., 2002.
6. Bivvnlie 1. Principles of Public International Law. Fifth Edition. – Oxford, 1998.
7. Kehen H. Principles of International Law. – N.Y., 1967.
8. Голландская правовая культура / Отв. ред. В.В. Бойцова, Л.В. Бойцова. – М., 1998.
9. Марченко М.И. Сравнительное правоведение. Общая часть: Учебник для юрид. вузов. – М., 2001.
10. Блищенко И.П., Шавров В.Ф. Теория и практика международного права США: Учеб. пособие. – М., 1985.
11. Мингазов Л.Х. Проблема эффективности в зарубежной доктрине // Моск. журн. междунар. права. – 1998. – № 2. – С. 3-15; Тункин Г.И. Право и сила в международной системе. – М., 1983.
12. Morgenthau H.J., Thompson K.W. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. McGraw-Hill, Inc., 1985.
13. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций). – К., 1990.
14. Jenks ICC. New World of Law. – London, 1969.
15. Falk R. The Promise of World Order: Essays in Normative International Relations. – Brighton, 1987.
16. Burlev Anne-Marie. Law Among Liberal States: Liberal Internationalism and the L. of State Doctrine // Columbia Law Review. – 1992. – Vol. 92.
17. Koh H. Transnational Legal Process // Nebraska Law Review. – 1996. – Vol. 75.
18. Генов И. Соотношение права и силы в международных отношениях // Сов. гос. и право. – 1987. – № 6.
19. Delbnick J. A More Effective International Law or a New «World Law»? Some Aspects of the Development of International Law in a Changing International System // Indiana Law Journal. – 1993. – Vol. 68.
20. Aceves IV.J. Critical Jurisprudence and International Legal Scholarship: A Study of Eeiitable Distribution // Columbia Journal of Transnational Law. –2001. – Vol. 39.